

БОРОДАЙ

Ірина Сергіївна,

доктор історичних наук,
завідувач відділу інтелектуальної
власності, маркетингу інновацій та
аспірантури Інституту розведення і
генетики тварин імені М.В.Зубця
НААН (с. Чубинське)

ЗОЛОТІ СТОРІНКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗООТЕХНІЇ (до 150-річчя від дня народження професора П. О. Пахомова)

У статті на основі вивчення архівних матеріалів і документальних джерел виділено основні періоди життєвого і творчого шляху, форми і напрями наукової діяльності відомого вченого в галузі племінного тваринництва, професора П. О. Пахомова. Охарактеризовано його внесок в становлення вищої галузевої освіти та дослідної справи у тваринництві. Особливу увагу приділено оцінці вченого як організатора племінної справи на українських землях. Узагальнено його основні наукові розробки з селекційно-генетичного вдосконалення вітчизняних порід великої рогатої худоби.

Ключові слова: племінне тваринництво, племінна справа, селекція, сільськогосподарські виставки, племінні книги.

В статье на основе изучения архивных материалов и документальных источников выделены основные периоды жизненного и творческого пути, формы и направления научной деятельности известного в отрасли племенного животноводства, профессора П. О. Пахомова. Охарактеризован его вклад в становление высшего отраслевого образования и исследовательского дела в животноводстве. Особенное внимание уделялось оценке ученого как организатора племенного дела на украинских землях. Обобщены его основные научные разработки по селекционно-генетическому усовершенствованию отечественных пород большого рогатого скота.

Ключевые слова: племенное животноводство, племенное дело, селекция, сельскохозяйственные выставки, племенные книги

The article is based on a study of archival material and documentary sources thus the key periods of the life and creative way, shapes and directions of scientific activity of known in the livestock breeding industry scientist, professor P. O. Pakhomov were identified. His contribution to the forming of higher professional education and research in the livestock was characterized. Particular attention was paid to the evaluation of the scientist as an organizer of breeding work in the Ukrainian lands. The main researches and developments of scientist for selective and genetic improvement of local breeds of cattle were summarizes.

Keywords: *breeding animal husbandry, breeding work, selection, agricultural exhibitions, studbooks.*

П'ятого липня 2015 р. виповнюється 150 років з дня народження Павла Олександровича Пахомова – талановитого вченого і педагога, що знаходився біля витоків вітчизняної зоотехнічної науки, організатора системи вищої галузевої освіти і дослідної справи у тваринництві, розробника основ племінної справи.

Відтворенню життєвого шляху професора П. О. Пахомова присвячені розвідки Ю. Д. Рубана [3] та А. Г. Королькова [8], які доводять його причетність до становлення Московського товариства сільського господарства, акцентують увагу на його пошуках зі становлення племінного скотарства в країні. Однак до цього часу недостатньо ґрунтовно розкрито його діяльність як голови відділу тваринництва Харківського товариства сільського господарства, засновника першої на українських землях племінної книги. З огляду на це автором поставлено за мету провести цілісний науково-історичний аналіз становлення П. О. Пахомова як непересічного вченого у галузі племінного тваринництва, організатора системи вищої галузевої освіти та сільськогосподарської дослідної справи, розробника основ племінної справи на українських землях.

Народився Павло Олександрович в м. Тула в родині дрібного службовця. У 1876 році поступив до реального училища, яке успішно закінчив у 1883 році. Восени поступив до Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва. З 1886 року продовжив свою фахову освіту в Петровській сільськогосподарській академії (Москва), закінчивши яку в 1888 році, розпочав свою трудову діяльність у В'ятському губернському земстві. Проводив статистичні роботи з сільського господарства, бонітування сільськогосподарських угідь [1, арк. 2–3; 13, арк. 1–2].

Схильність до освітянської роботи спонукала П. О. Пахомова у 1891 році перейти на посаду викладача курсу тваринництва землеробської школи Московського товариства сільського господарства. Згодом він також читав курс

лекцій з енциклопедії сільського господарства. Обіймаючи водночас пост секретаря комітету скотарства цього товариства, ініціював масові обстеження місцевої худоби.

Учений зробив значний внесок у становлення першої галузевої наукової інституції на теренах Російської імперії – Бюро зоотехнії Ученого комітету Міністерства землеробства та державного майна (Петербург), який очолював з 1898 року. Спільно з П. М. Кулешовим, Ю. Ф. Лискуном, М. І. Придорогіним, М. П. Чирвинським брав активну участь в обговоренні планів запровадження сільськогосподарської освіти, розробленні програм і підручників для вищих, середніх та нижчих навчальних закладів, організації народних читань з питань сільського господарства. Читав лекції з тваринництва на вищих сільськогосподарських курсах, обирався членом правління товариства сприяння жіночій сільськогосподарській освіті [2].

У зв'язку із хворобою звертається до Міністерства землеробства та державного майна з клопотанням щодо переїзду у південні райони країни. У зв'язку з цим у 1904 році одержує призначення на посаду інспектора сільського господарства Харківської губернії, де відразу розгортає активну діяльність, спрямовану на розбудову племінної справи. Як основні важелі на цьому шляху, розглядає організацію державних племінних книг і племінних господарств, парувальних пунктів та виставок, що сприяло цілеспрямованому вдосконаленню місцевої малопродуктивної худоби. Започаткував щорічні аукціонні виставки племінних тварин у Харкові, на яких систематично обирався головним експертом з їх оцінки. Водночас був почесним членом експертних комісій найбільших тваринницьких виставок у Ростові, Москві, Петербурзі.

Для вивчення передового досвіду з питань організації племінної справи його неодноразово відряджають до Німеччини, Швейцарії, Данії, Італії та інших країн. Після повернення на батьківщину П. О. Пахомов плідно співпрацював з такими відомими фахівцями у галузі тваринництва, як П. М. Кулешов, М. І. Придорогін, М. В. Верещагін, О. О. Армфельд та ін.

Учений зробив особливий внесок у становлення організованого в 1907 році відділу тваринництва Харківського товариства сільського господарства, діяльність якого поширювалася на Харківську, Полтавську, Курську, Воронізьку та Катеринославську губернії. Найбільш вагомим здобутком відділу було заснування в 1909 році першої на українських землях племінної книги великої рогатої худоби, яка увійшла в історію зоотехнії як харківська і стала прообразом сучасних державних племінних книг. Племінну книгу було відкрито для таких порід, як сіра українська, симентальська, червона колоністська та швіцька. До неї заносили як чистопородних, так і помісних тварин. Лише в 1913 р. П. О. Пахомов та його замісник П. М. Лемпицький записали до неї 595 племінних тварин, зокрема сірої степової – 242, швіцької – 113, симентальської – 235 [9].

Основна перевага харківської племінної книги полягала в тому, що оцінка тварин, які до неї заносилися, здійснювалася комісією у складі чотирьох чоловік, кожен із яких мав спеціальну підготовку. Зокрема, до комісії обов'язково включали ветеринарного лікаря та представника від господарів. За рядом показників тварин застосовували бальну оцінку (3, 2, 1 і 0). Слід відзначити, що в практиці США і Канади такий принцип оцінювання зберігається до цього часу [12].

У подальшому філіали харківської племінної книги було відкрито при відділах тваринництва Київського товариства сільського господарства та промисловості, Умансько-Липовецького товариства сільського господарства, а також при постійній комісії з тваринництва Полтавського товариства сільського господарства. У 1912 р. за сприяння відділу тваринництва Харківського товариства сільського господарства відкрили орловську племінну книгу, яка зберегла з невеликими змінами статут харківської і розглядалася як її філіал [12].

Відділом тваринництва Харківського товариства сільського господарства ініційовано контрольну годівлю худоби. Лише в 1913 р. у 14 господарствах 4 контроль-асистентами проведено контрольну годівлю свиней та корів, під їхнім

контролем знаходилося 376 корів, при цьому у 6 господарствах дослід проводився впродовж усього року, в інших тривав від 45 до 359 днів [11].

Працюючи в Держплані Ради Народних Комісарів СРСР (1922–1930), Павло Олександрович опікувався загальними проблемами піднесення вітчизняного тваринництва, оптимізації кормової бази, організацією перших племінних господарств. Безпосередній вплив ученого позначився і на роботі державних кінних заводів, зокрема Біловодської групи, яка керувалася його конкретними вказівками. У цей період підготував дві важливі доповіді: «Проблема кормової бази на Україні», «Шляхи й методи масового поліпшення конярства УСРР». Восени 1922 року за постановою Ради Народних Комісарів РРФСР П. О. Пахомов організував відділ українського тваринництва на першій Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві [3].

Упродовж харківського періоду активізувалася педагогічна діяльність П. О. Пахомова. У 1922 році його обирають професором кафедри спеціальної зоотехнії Харківського ветеринарного інституту, а з 1925 року – завідувачем цієї кафедри. Він залишався на цій посаді до виходу на пенсію в 1937 році, водночас викладав окремі розділи зі спеціальної зоотехнії в Харківському зоотехнічному інституті та Всеукраїнській вищій сільськогосподарській школі, розробив низку навчальних програм і планів.

П. О. Пахомов доклав зусиль до становлення дослідної справи у тваринництві. З 1929 року працював як консультант Південного науково-дослідного інституту молочного господарства, а також Українського науково-дослідного інституту експериментальної ветеринарії та зоотехнії. Розробляв питання годівлі сільськогосподарських тварин та кормовиробництва. На зоотехнічній сесії ВАСГНІЛ у 1930 році виступив з доповіддю «Стан кормового питання на Україні та заходи щодо його поліпшення», на секції тваринництва Української академії наук в 1931 році зробив повідомлення на тему «Науково-дослідна робота зі встановлення складу і виробництва комбікормів» [2].

Помер Павло Олександрович Пахомов у 1949 році.

Науковий доробок ученого багатоплановий і не втратив свого значення на сучасному етапі розвитку тваринництва. Це більш ніж 60 наукових праць, серед яких є низка монографій, зокрема «Краткие справочные сведения о скотоводстве некоторых русских хозяйств» (1903), «Выбор молочного скота и наиболее важные породы его», «Бестужеveckий скот, его происхождение и современное состояние» (1903), «Обследование хуторских хозяйств Харьковской губернии» (1909), «Местные породы сельскохозяйственных животных на Украине. Серый степной скот» (1923).

Особливого значення П. О. Пахомов надавав поліпшенню вітчизняних порід худоби, особливо сірої української. У своєму монографічному дослідженні «Местные породы сельскохозяйственных животных на Украине. Серый степной скот» (1923) наводить ґрунтовний аналіз формування її популяції, ареалу та еволюції господарськи корисних ознак. Проведене ним обстеження засвідчило, що в губерніях України під натиском економічних, господарських та кормових умов сіра українська худоба із переважно робочої поступово перетворилася на молочно-робочу. На передній план висуває завдання розвитку скороспільності цієї породи, її м'ясних і молочних якостей, впорядкування генеалогічної структури. На вирішення поставлених завдань була спрямована програма розвитку породи, розроблена П. О. Пахомовим. Її основні положення передбачали вдосконалення технології пасовищного утримання худоби, обов'язкову реєстрацію кращих тварин, раціональне комбінування і формування стад та їх розподіл за спеціально виділеними радгоспами, регулярне проведення породних виставок в районах поширення, організацію на місцях товариств з поліпшення породи, заснування державної племінної книги сірої степової худоби з обов'язковим включенням до неї вимог щодо молочної продуктивності тварин тощо [7].

Як важливий захід поліпшення сірої української худоби та інших вітчизняних порід, особливо, коли йшлося про ослаблення конституції тварин, Павло Олександрович розглядав їхнє схрещування з іноземними, більш продуктивними породами. Узагальнив досвід поєднання сірої української

худоби з породами кіаніна, романьйол, шароле, швіц, симентал, шортгорн, вільстермаршською та подільсько-угорською.

Провів не менш ґрунтовне дослідження бестужівської породи, результати якого виклав у монографії «Бестужевский скот, его происхождение и современное состояние» (1903). Для подальшого вдосконалення племінних та продуктивних якостей цієї породи рекомендував проводити порівняльні аналітичні ввідні схрещування з симентальською, вільстермаршською та шортгорнською породами, регулярно демонструвати переваги помісних тварин на виставках-конкурсах, розподіляти кращих із них за господарствами [4].

Таким чином, професор П. О. Пахомов залишив слід як талановитий учений і педагог, організатор і методолог системи вищої галузевої освіти та дослідної справи у тваринництві, розробник основ племінної справи на українських землях. Як найзначніші його здобутки, слід розглядати започаткування першої в Україні племінної книги великої рогатої худоби, що увійшла в історію як харківська і стала прообразом сучасних племінних книг, ініціювання дослідів з контрольної годівлі тварин, актуалізацію кормового питання, розроблення основ селекційного вдосконалення місцевих порід і відрідь.

Список використаної літератури

1. *Архів Харківської державної зооветеринарної академії, ф. Р.-1773, оп. 7, спр. 357, 6 арк.*
2. *Буркат В. П.* Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України / В. П. Буркат, І. С. Бородай. – К. : Аграр. наука, 2006. – 584 с.
3. *Корольов А. Г.* Життєвий і творчий шлях професора П. О. Пахомова [Електронний ресурс] / А. Г. Корольов // Історія науки і біографістика : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/E-Journal/JNB/2008-1/08waips.html>. – Заголовок з екрана.
4. *Пахомов П. А.* Бестужевский скот, его происхождение и современное состояние / П. А. Пахомов. – СПб. : Изд. М-ва земледелия и гос. имуществ, 1903. – 20 с.
5. *Пахомов П. А.* Выбор молочного скота и наиболее важные породы его / П. А. Пахомов. – М. : Изд-во Моск. о-ва сел. хоз-ва, 1905. – 29 с.
6. *Пахомов П. А.* Краткие справочные сведения о скотоводстве некоторых русских хозяйства / П. А. Пахомов. – СПб. : Изд. М-ва земледелия и гос. имуществ, 1903. – 409 с.

7. *Пахомов П. А.* Местные породы сельскохозяйственных животных на Украине. Серый степной скот / П. А. Пахомов. – Х., 1923. – 27 с.

8. *Рубан Ю. Д.* Пахомов Павло Олександрович (1865–1949) / Ю. Д. Рубан // *Вчені-селекціонери у тваринництві.* – К. : Аграр. наука, 1997. – С. 149–152.

9. *Труды* Харьковского Общества сельского хозяйства. – Х., 1913. – Вып. 7. Деятельность общества за 1911–1912 гг. – 96 с.

10. *Труды* Харьковского Общества сельского хозяйства. – Х., 1914. – Вып. 9 : Деятельность общества за 1913 г. – 184 с.

11. *Труды* Харьковского общества сельского хозяйства. – Х., 1916. – Вып. 12 : Деятельность общества за 1914 г. – 61 с.

12. *Харьковская* племенная книга крупного рогатого скота : (устав, инструкция, формы журналов племенной книги и скотоводственных записей). – Х., 1911. – 87 с.

13. *Центральний* державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 5743, 7 арк.